

Zorica ČUBROVIĆ

CRKVA SV. IVANA, BOGIŠIĆI

Ključne riječi: Crkva sv. Ivana, Bogišići, Boka Kotorska, zemljotres, arhitektonska istraživanja, fresko-slikarstvo

Obnovi crkve sv. Ivana u Bogišićima (Tivat) pristupilo se u aprilu 2004. godine, četvrt vijeka od zemljotresa koji je 15. aprila 1979. godine pogodio Crnu Goru. U ovom zemljotresu crkva sv. Ivana pretrpjela je rušenje zajedno sa župnom kućom koja se nalazila sa njene sjeverne strane.

Crkva sv. Ivana je privukla posebnu pažnju stručnjaka, nakon otkrića fresaka u njenoj unutrašnjosti, čemu je prethodilo rušenje južnog zida, usled zemljotresa. Tada su uočeni ostaci zidnih slika ispod sloja zatečenog maltera. Novootkriveno slikarstvo ukazivalo je da crkva sv. Ivana potiče iz znatno starijeg vremena nego što se do tada znalo. Naime, opšti izgled crkve, u vrijeme zemljotresa, 1979. godine, odavao je utisak da je crkva sv. Ivana mogla nastati u drugoj polovini 18. ili početkom 19. vijeka. Karakteristike poznog baroka bile su zastupljene kako u spoljnim oblicima crkve, tako i u njenoj unutrašnjosti.

ARHIVSKI I ISTORIOGRAFSKI PODACI

Oskudni istorijski podaci o crkvi sv. Ivana u Bogišićima znatno su obogaćeni nakon arhivskih istraživanja koja je izvršio don Anton Belan. Istraživanja su objelodanjena u publikaciji objavljenoj 2005. godine, povodom završetka istraživanja i restauracije ove crkve.¹

Najstariji arhivski podaci odnose se na biskupske vizitacije iz 1584. i 1589. godine. U prvoj se pominju radovi na obnovi crkve, a u drugoj osvećenje. U biskupskoj vizitaciji Anđela Baronia iz 1607. godine pominje se nedo-

¹ Don Anton Belan, *Crkva sv. Ivana Krstitelja u Bogišićima u vizitacijama kotorskih biskupa XVI-XVII stoljeća*, Crkva sv. Ivana Krstitelja u Bogišićima, Kotor-Bogišići 2005, 7-17

vršeni pod u crkvi i u njenom trijemu. U to vrijeme crkva ima zvonik na preslicu sa jednim zvonom, a za potrebe bogoslužjenja sveštenik donosi sve što je potrebno sa otoka Gospe od Milosti. Biskup pominje da je crkva nedavno restaurirana, potpuno omalterisana i u cjelini oslikana.

Biskup Antun Zborovac je 1662. godine vršio službu u crkvi sv. Ivana Krstitelja, a biskup Marin Drago je 1689. godine posjetio Krtole i u svojoj vizitaciji pomenuo da u crkvi sv. Ivana Krstitelja službu obavljaju „Grci i Latini, svaki na svom oltaru“. Biskup Hijacint Zanobeti je 1725. godine odredio da se u crkvi postavi krstionica, jer mnogi prelaze na pravoslavlje.

U pismu upućenom providuru Ivanu Justu 1769. godine predstavnici sedamnaest katoličkih porodica iz Krtola traže da se crkva sv. Ivana, koja je zajednička za katolike i pravoslavne, dodijeli katolicima, a za uzvrat da pravoslavni dobiju crkvu sv. Duha koja je takođe zajednička.

Da je sporazum postignut zaključuje se iz vizitacije biskupa Stjepana De Oleo iz 1783. godine u kojoj se navodi da crkva sv. Ivana pripada katolicima, a crkva sv. Duha pravoslavnicima.

Prema Nakićenoviću crkva sv. Jovana u Bogišićima, koja se zajedno sa okolnim grobljem nalazi na susjednoj parceli sa sjeverne strane crkve sv. Ivana, sagrađena je 1776. godine. Nakićenović navodi da su pravoslavni ranije imali crkvu sv. Ivana koja je pripala katolicima nakon razmirica između katoličkih i pravoslavnih sveštenika oko prvenstva služenja u njoj.²

O radovima vršenim krajem XIX vijeka na crkvi sv. Ivana kao i na kući župnika koja je do zemljotresa od 1979. godine stajala pored crkve, nalazimo vijesti u članku S. Piplovića, objavljenom 2003. godine.³ U članku se navodi da su radovi 1896. godine dati u zakup Josipu Desantolu, a trajali su nekoliko godina. Za crkvu sv. Ivana, 1901. godine, naručen je crni plašt i data su sredstva za kupovinu misala. Time su, može se pretpostaviti, zaokruženi poslovi kojima je uobičen izgled crkve kakav je postojao do razornog zemljotresa od 15. aprila 1979. godine.

KARAKTERISTIKE CRKVE - STANJE PRIJE RADOVA

Crkvu sv. Ivana karakteriše izdužena pravougaona osnova sa trapezoidnom apsidom na istočnoj strani, ulaz i zvonik »na preslicu« sa tri zvona na zapadnoj strani i bočna kapela prema sjeveru. Cijela unutrašnjost je zasvedena svodovima polukružnog oblika. Prostor crkve je parom pilastara i popreč-

² Pop Sava Nakićenović, *Boka* 1913, 384, 385

³ Stanko Piplović, *Katoličke bogoštovne gradnje u Boki Kotorskoj tijekom XIX vijeka*, Hrvati Boke Kotorske, Orebić 2003; 405, 407, 408, 409

nim lukom nad njim podijeljen na istočni dio sa oltarskim prostorom i zapadni dio koji je prema sjeveru proširen kapelom sa oltarom posvećenim sv. Luki. Istočni dio crkve naglašen je u odnosu na zapadni i denivelacijom u podu - na mjestu poprečnog luka - kojom je pod u istočnom dijelu prostora povišen za dva stepenika u odnosu na pod u zapadnom dijelu.

Istočni dio crkve pregrađen je zidom, uz koji je postavljen oltar sv. Ivana, na oltarski prostor koji zahvata dio crkve između zidane pregrade i pilastara sa poprečnim lukom i sakristiju smještenu na istočnoj strani.

Krov je dvovodan, pokriven primorskom kanalicom. Fasade i zvonik su pod malternom oblogom kao i unutrašnjost crkve.

Prostor u unutrašnjosti građevine osvijetljen je sa po dva polukružna prozora na podužnim zidovima, a unutrašnjost apside sa po jednim uzanim otvorom prema sjeveru i jugu. Nad ulazom na zapadnoj fasadi postavljena je rozeta izrađena u kamenu. Kapela sv. Luke osvijetljena je sa dva prozora, prema istoku i zapadu.

Složenu hronologiju građenja crkve sv. Ivana pokazala su arhitektonska, slikarska i arheološka istraživanja kojima se pristupilo uporedo sa raščišćavanjem građevine i pripremama za izvođenje sanacionih i konzervatorsko-restauratorskih radova. Radovi su povjereni Miru Franoviću, priznatom stručnjaku za restauraciju spomenika kulture a značajnu ulogu u istraživanjima i definisanju konzervatorskog programa preuzeo je Reginalni zavod za zaštitu spomenika kulture Kotor.⁴

KATASTARSKI PODACI

Na katastarskom planu iz 1838. godine crkva sv. Ivana je prikazana na kat. čestici 777 a sama građevina označena brojem 93. Uz crkvu su, sa njene sjeverne strane, predstavljene i dvije zgrade koje su činile kuću župnika. One su označene brojevima 92 bi 102. Sa zapadne strane, na mjestu koje danas zauzima groblje, nalazi se parcela 776.

Na ovom planu crkva je predstavljena kao pravougaona građevina sa trapezoidnom apsidom. Bočna kapela u to vrijeme nije postojala.

⁴ Arheološka istraživanja sproveli su Vilma Kovačević, Predrag Lutovac i Jovan Martinović. Slikarsko-konzervatorska istraživanja i konsolidaciju fresko-slikarstva izvela je ekipa slikara konzervatora sa Jasminkom Grgurević na čelu. Arhitektonska istraživanja, u saradnji sa svim učesnicima u radu na spomeniku, sprovela je autorka ovog rada. Drugu fazu konzervatorskog tretmana fresko-slikarstva u crkvi sv. Ivana izvela je Marina Knežević. Kameni namještaj u crkvi i oltar u bočnoj kapeli izvela je radionica »Franović«.

Izvod iz katastarskog plana iz 1838. godine

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Istrživanja na crkvi sv. Ivana u Bogišićima započeta su 1985. godine kada je ekipa Repuličkog zavoda za zaštitu spomenika kulture Cetinje izvršila sondažna arheološka iskopavanja i ispitivanja novootkrivenih zidnih slika u cilju izrade projekta za konzervatorsko-restauratorske radove. Tom prilikom uočeno je da su zidnim slikama bili ukrašeni zidovi u istočnom dijelu crkve kao i da ispod zatečenog poda postoje ostaci starijih podova i zajedno sa podacima na zidovima ukazuju na višestruke pregradnje građevine.

Projekat za statičku konsolidaciju građevine i njenu obnovu prema oblicima kakvi su postojali do zemljotresa 1987. godine, izradio je projektni biro *PROJEKT* iz Herceg Novog (arh. Boris Dabović), uz preporuke iz elaborata o izvršenim istraživanjima koje je sačinio Republički zavod za zaštitu spome-

nika kulture Cetinje. Iznad srušenog južnog zida i dijela svoda sa ostacima zidnih slika, 1985. godine izrađena je privremena zaštitna konstrukcija sa nastrešnicom koja je imala za cilj osiguranje novog nalaza od štetnog dejstva padavina i sunca. Međutim, kako je početak radova bio odložen za relativno dugi period, sve do 2004. godine, drvena zaštitna konstrukcija je propala i zidovi sa ostacima fresaka su duže od jedne decenije bili izloženi daljim atmosferskim uticajima.

Arhitektonska, arheološka i slikarsko-konzervatorska istraživanja, preduzeta 2004. godine, su omogućila da se sagleda izgled prvobitne crkve sa građene na istočnom dijelu današnje građevine kao i da se utvrde faze njenih kasnijih pregradnji.

Prvobitna crkva pravougaone osnove, dimenzija 6,5 x 4,6 m, sa polukružnom apsidom na istočnoj strani, izgrađena je na zaravnjenom vrhu brda na kojem je prethodno postojala nekropola. Njena unutrašnjost oslikana je slikama u fresko-tehnici u poznijoj etapi, kada je u crkvi postavljen i novi pod od krupnijih kvadratnih ploča sivkastog kamena. Na položaj pregrade ikonostasa u prvobitnom rješenju crkve ukazivao je karakteristični raspored naslikanih scena na podužnim zidovima sa naznačenim položajem pregrade. Ispod pomenutog poznijeg poda, u apsidi i u zapadnom dijelu crkve otkriven je prvobitni pod od kamenih ploča u nepravilnom slogu, postavljen u sloju zemlje crvenice. Od originalnih djelova prvobitne građevine, pored poda, do danas su sačuvani svi temeljni zidovi zajedno sa polukružnom apsidom; sjeverni zid za sjeverozapadnim uglom crkve sačuvan je do visine od oko 70 cm, južni zid je sa jugozapadnim uglom crkve do zemljotresa od 1979. godine bio sačuvan u punoj visini, sa dijelom svoda od 2-5 redova svodara, dok je zid apsidi i srednji dio zapadnog zida sačuvan samo u temeljnoj zoni.

Analiza poda u apsidi prvobitne građevine pokazala je i položaj stuba koji je nosio ploču oltara (u središtu apsidi) kao i veličinu i izgled dvije niše na istočnoj strani (kasnije zazidane) postavljene na spoju podužnih sa istočnim zidom.

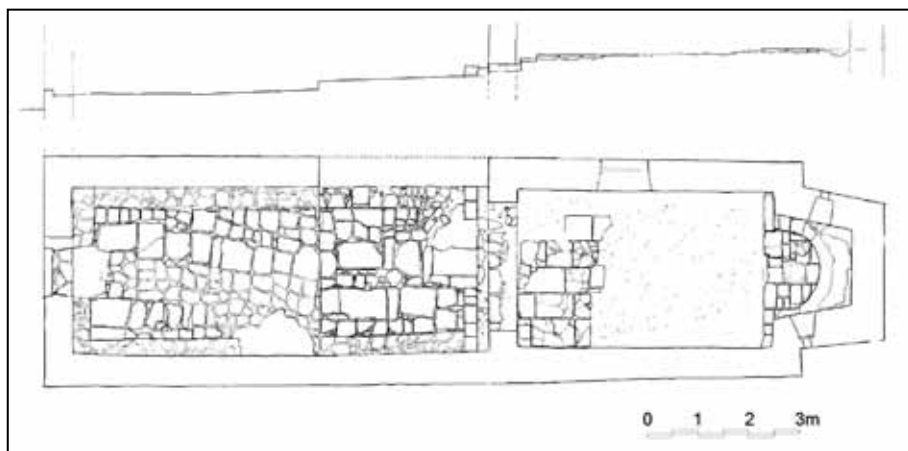
Na položaj starijih prozora ukazivao je podatak sačuvan u gornjem dijelu zatečenog sjevernog prozora koji je predstavljao unutrašnju stranu gornjeg dijela starijeg prozora. Iako je ovaj podatak mogao pripadati pregradnji sjevernog zida nastaloj posle rušenja prvobitne crkve u nekom u zemljotresa, može se pretpostaviti da predstavlja podatak vezan i za najstariju gradnju budući da je utvrđeno da je u ovoj pregradnji poštovan stariji izgled građevine.

Budući da prvobitni svod crkve nije sačuvan, nije bilo moguće utvrditi da li je bio polukružan ili sa prelomom u tjemenu. Vijenac u podnožju svoda je od kamena i zaobljen u vidu četvrtine kruga. Izgled prvobitnih prozora i vrata, izuzev njihovog položaja, takođe nije bilo moguće utvrditi. Međutim, tehnika zidanja fasada kao i način obrade spojnica, poznati su na osnovu po-

dataka koje pružaju sačuvani djelovi originalnog južnog zida i jugozapadnog ugla. Prema ovim podacima fasada prvobitne crkve zidana je krupnim kvadrima sivkastog kamena čije površine su rustično obrađene. Spojnice su od krečnog maltera zaglađenih površine i svojim linijama u potpunosti prate slog na fasadama stvarajući skoro neprimjetnu reljefnu mrežu preko ivica kamena.

Iznad originalnog dijela sjevernog zida i vijenca u podnožju svoda uočeno je sekundarno korišćenje većeg broja blokova kamena na čijim su se površinama nalazili djelovi zidnih slika. Ponovno korišćenje blokova kamena prvobitne oslikane crkve zapaženo i na sjevernoj fasadi. Pregradnja sjevernog zida, koja predstavlja treću etapu u gradnji crkve, sudeći po karakteristikama oštećenja, mogla je biti uzrokovana rušenjem crkve usled zemljotresa. U obnovi nakon oštećenja prekrečeni su ostaci fresaka budući da je usled rušenja sjevernog zida i dijela svoda ikonografska i likovna cjelina zidnih slika bila bitno narušena.

Četvrtu etapu gradnje crkve sv. Ivana predstavlja dogradnja izdužene priprate čija širina se poklapala sa širinom crkve. Zidovi priprate građeni su kamenom na način sličan gradnji prvobitne crkve, osim što je njihova debljina manja (iznosi 55 cm) u odnosu na debljinu zidova crkve (62 cm). Prvobitna priprata je mogla nastati kao produžetak prvobitne nastrešnice nad grobom postavljenim u osi zapadnog zida crkve što se može pretpostaviti na osnovu njegovog položaja čiji zapadni dio izlazi iz ravni zida za dužinu i približno se poklapa sa spojnicom na južnom zidu priprate koja ukazuje dogradnju. Ovo zapažanje nije bilo moguće provjeriti na sjevernoj strani jer je sjeverni zid priprate, zajedno sa temeljnim proširenjem, uklonjen u vrijeme izgradnje kapele sv. Luke. Nastrešnica, odnosno trijem, mogao je postojati i nad oltarom prslonjenim sa spoljne strane crkve, a što nije moglo biti utvrđeno u arhitektonskim istraživanjima.

Osnova crkve sa otkrivenim podovima (crtež Marina Knežević)

Prvobitna priprata u okviru koje je formirana nekropola bila je znatno niža od njene današnje visine. Imala je zidane klupe unaokolo i kameni pod koji je pratio nagib terena kako svojim izraženim padom tako i denivelacijom u vidu stepenika. Krov priprate je mogao biti dvovodan, sa vidnom krovnom konstrukcijom, kao što je to slučaj sa sličnim sačuvanim rješenjima (crkva sv. Nikole, Pelinovo; crkva sv. Petke, Mrkovi).

U pregradnji koja je uslijedila (peta faza gradnje) priprata je po visini izjednačena sa visinom crkve, dograđivanjem 7 redova kamena. U isto vrijeme nad pripratom je izgrađen svod od kamena čime su prostori crkve i priprate spojeni u jedinstvenu cjelinu. Moguće je da je u ovoj fazi otvoren široki luk na mjestu prvobitnog zapadnog zida crkve kao i da je tada izgrađen zvonik »na preslicu«, sa tri zvona.

U sljedećoj fazi (šesta faza gradnje) prvobitna polukružna apsida zamijenjena je apsidom trapezoidnog oblika i pregrađen je dio svoda na spoju sa svodom nad novom apsidom. Ovu fazu karakteriše upotreba crvenog maltera spravljenog od zemlje crvenice i gašenog kreča. Tada je nastao i novi pod u priprati kojim je prekriven prvobitni pod sa grobnicama.

Trapezoidna apsida zasvedena je polukružnim svodom u čijem podnožju se nalazi istaknuti vijenac. Njena unutrašnjost je, prema podacima otkrivenim na svodu, bila ukrašena bojenom dekoracijom. Fasade apside, zajedno sa istočnim zidom koji je u okviru iste pregradnje obuhvatio istočnu stranu podužnih zidova crkve, pažljivo su zidane krupnim kamenom sa istaknutim malternim spojnicama. Središnji blok fasade prema istoku ukrašen je urezanim krstom.

Sljedeća, sedma etapa, odnosila se na gradnju kapele posvećene sv. Luki, čime je prostor crkve proširen prema sjeveru. Svod kapele uklopljen je u svod priprate.

Posljednja, osma faza gradnje u crkvi sv. Ivana, obuhvatila je niz intervencija. Na istočnom dijelu crkve izgrađen je novi zid od opeke uz koji je sazidan oltar sa slikom sv. Ivana, prenesenom sa istočnog zida trapezoidne apside, koju je 1855. godine izradio slikar Ivan Skvarčina. Na taj način, prostor istočno od ovog zida pretvoren je u sakristiju crkve. U isto vrijeme, prvobitni pravougaoni prozori crkve, manjih dimenzija, prošireni su probijanjem polukružnih otvora na njihovom mjestu i tom prilikom proširen je zapadni portal. Tada je nastala i polukružna niša u zapadnom dijelu sjevernog zida priprate, a fasade i unutrašnjost su ponovo omalterisani. Tom prilikom izrađen je i novi pod od teraco ploča kvadratnog oblika, viši za jedan stepenik od prethodnog.

Nije utvrđeno da li je horska galerija na zapadnoj strani uklonjena u toku ovih radova ili kasnije.

HRONOLOŠKA ANALIZA GRADNJE

Arhitektonske karakteristike prvobitne crkve sv. Ivana nije moguće precizno odrediti jer se nisu sačuvali elementi stilskih odlika i vrijeme njene gradnje. Pritom, pisani podaci vezani za najstariju etapu, nisu poznati. Stoga će zapažanja do kojih se došlo u toku istraživanja kao i utvrđena relativna hronologija pružiti osnovu za dalja proučavanja crkve sv. Ivana. Ona će se zasnivati na poređenju sa drugim bliže datovanim građevinama kao i na podacima iz istorijskih izvora.

Vrijeme nastanka fresko-slikarstva u crkvi sv. Ivana, na osnovu od nedavno poznatog arhivskog podatka smatra se da potiče s kraja 16. vijeka, i predstavlja gornju granicu mlađe faze gradnje najstarijeg hrama. U vrijeme ukrašavanja zidnim slikama dobio je i novi pod od krupnih sivih kamenih ploča. Ovaj pod je postojao sve do radova na popravci crkve i župne kuće o kojima postoje podaci s kraja 19. vijeka.⁵ Stoga, slijedeći utvrđenu relativnu hronologiju, može se pretpostaviti da je najstariji hram nastao tokom 15. ili početkom 16. vijeka.

Prilozi iz grobova u samoj crkvi, posebno novčić sa inicijalima providura Benedetta Valijera (1530-1532), pokazuju okvirno vrijeme sahranjivanja u crkvi, koje je, pretpostavlja se, prestalo nakon izgradnje trijema u okviru kojeg je oformljena nekropola.⁶ Prema podacima iz biskupskih vizitacija trijem je postojao početkom 17. vijeka.⁷

Rušenje crkve u kome je stradalo fresko-slikarstvo moglo se desiti 1667. godine, u razornom zemljotresu koji je pogodio Kotor i Herceg Novi. Nakon obnove crkva je produžena prema zapadu a zatim je, u sljedećoj etapi, prostor trijema povezan u jedinstvenu cjelinu sa crkvom. Ove promjene odvijale su se krajem 17. i tokom 18. vijeka, u vrijeme kada je crkva bila zajednička, sa jednim ili dva oltara.

Gornja granica vremenskog okvira, u kome je crkva dobila novu trapezoidnu apsidu, koja je zamijenila polukružnu, posredno se može odrediti na osnovu datacije oltarske pale koju je 1855. godine naslikao Ivan Skvarčina, a sudeći po dimenzijama, slikana je upravo za istočni zid novog oltarskog prostora. Na katastarskom planu iz 1838. godine crkva sv. Ivana je predstavljena sa trapezoidnom apsidom iz čega se može zaključiti da je izgrađena prije tog vremena. Moguće je, stoga, pretpostaviti da su radovi na izgradnji nove tra-

⁵ S. Piplović, *nav. djelo*, 405, 407, 408, 409

⁶ Vilma Kovačević, Predrag Lutovac, *Izveštaj o sprovedenim arheološkim istraživanjima crkve sv. Ivan u Bogišićima*, Crkva sv. Ivana Krstitelja u Bogišićima, Kotor-Bogišići 2005, 21

⁷ Don Anton Belan, *nav. dj.*, 10

pezoidne apside započeti nakon ustupanja crkve katolicima, ubrzo posle 1769. godine.⁸

Uspostavljena relativna hronologija gradnje upućuje i na zaključak da je bočna kapela nastala u 19. vijeku, ali svakako prije radova koji su se odvijali na istočnoj strani crkve krajem 19. stoljeća. Ove radove koji su se odnosili na gradnju novog oltara pomjerenog prema zapadu i pretvaranja ranijeg oltarskog prostora u sakristiju, izvodio je majstor Josip Desantolo.

Od kraja 19. vijeka do zemljotresa 1979. godine, u kome je veoma oštećena, u crkvi sv. Ivana nije bilo značajnijih radova.

SANACIONI I RESTAURATORSKI RADOVI

Stanje crkve sv. Ivana izazvano oštećenjima u zemljotresu kao i nepovoljnim uticajem padavina, sunca, korova i vegetacije tokom dvoipodecenij-skog djelovanja, učinilo je neophodnim ponovno stručno sagledavanje problema njene sanacije i restauracije budući da je u odnosu na vrijeme izrade projekta proteklo više godina.

Polazeći od osnovnog načela zaštite spomenika kulture da se tek na osnovu proučavanja graditeljskog spomenika može osigurati osnova za formiranje kriterijuma njegove zaštite, ocijenjeno je da je prije svih radova potrebno pristupiti ispitivanju, a s obzirom na njihovo stanje i preventivnoj zaštiti ostataka fresaka, a zatim i arhitektonskim i arheološkim istraživanjima.

Slikarsko-konzervatorska ispitivanja i analize su pokazale obim i granice sačuvanosti zidnih slika izrađenih u fresko-tehnici u drugoj etapi gradnje prvobitne crkve. Takođe, slikarska ispitivanja su pokazala da su u okviru pregradnje koja je uslijedila nakon djelimičnog rušenja sjevernog dijela građevine, korišćeni, u sekundarnoj upotrebi, kameni blokovi sa djelovima zidnih slika prvobitne cjeline. Čišćenjem i konsolidacijom zidnih slika, kako na stojećim djelovima crkve tako i na srušenim djelovima južnog zida i svoda, omogućeno je sagledavanje arhitektonskih elemenata najstarije faze gradnje. Ustanovljeno je da je obrušeni južni zid crkve stajao do zemljotresa 1979. godine, u neporemećenom obliku, dok su svi ostali djelovi građevine (sjeverni zid, apside, svod i zapadni zid) pretrpjeli brojne promjene u poznijim pregradnjama.

Ocijenjeno je, stoga, da je od najveće važnosti ponovno uspostavljanje srušenog južnog zida pažljivim vraćanjem srušenih djelova u njihov prvobitni položaj. Na unutrašnjoj strani srušenih djelova zida nalazilo se originalno fresko-slikarstvo, a na strani koja je ležala na zemlji, stajali su podaci o izgledu prvobitne fasade i jugozapadnog ugla najstarije građevine.

⁸ Don Anton Belan, nav. dj.,12

Za sagledavanje prostornog razvoja cjeline pored arhitektonskih analiza bilo je neophodno ispitati temeljnu zonu građevine što su omogućila arheološka istraživanja u okviru kojih je istražena cijela unutašnjost crkve zajedno sa nekropolom formiranom u priprati.

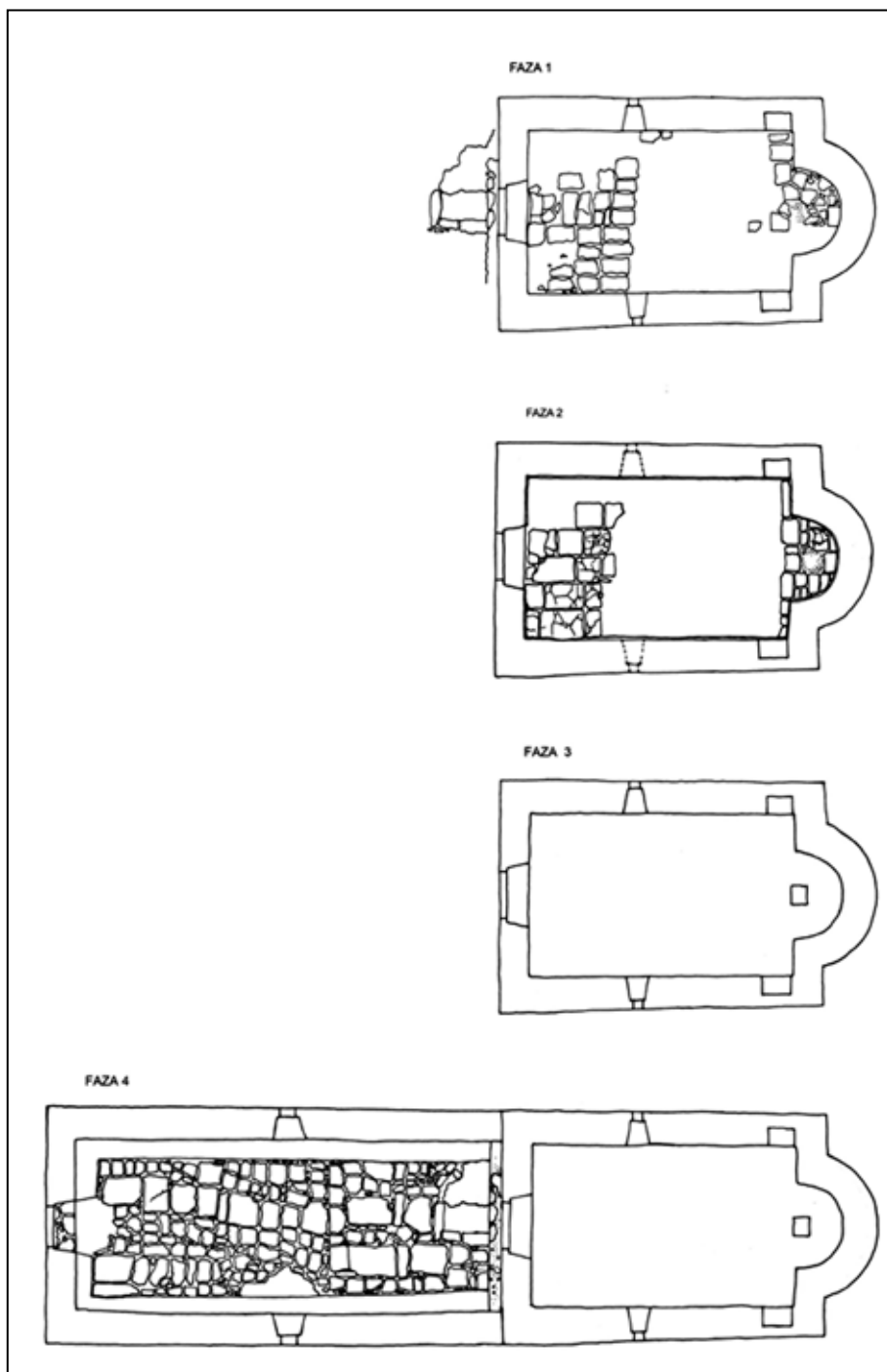
Utvrđivanjem elemenata prvobitne građevine i svih etapa poznijih gradnji bilo je moguće pristupiti valorizaciji ovog složenog graditeljskog spomenika i sačiniti konzervatorski program za radove na njegovoj zaštiti i prezentaciji. Rukovodeći se načelom da slojevitost crkve sv. Ivana predstavlja jedno od njenih najbitnijih spomeničkih svojstava ocijenjeno je da u punoj mjeri treba sačuvati i prezentovati sve faze razvoja građevine poštujući karakteristike svake od njih.

U tom smislu pristupilo se izradi projekta statičkog ojačanja i seizmičkog osiguranja građevine kojim se predviđalo ojačanje temelja, preziđivanje oštećenih partija zidova, izrada novog svoda, rekonstrukcija zvonika i izrada novog krovnog pokrivača.

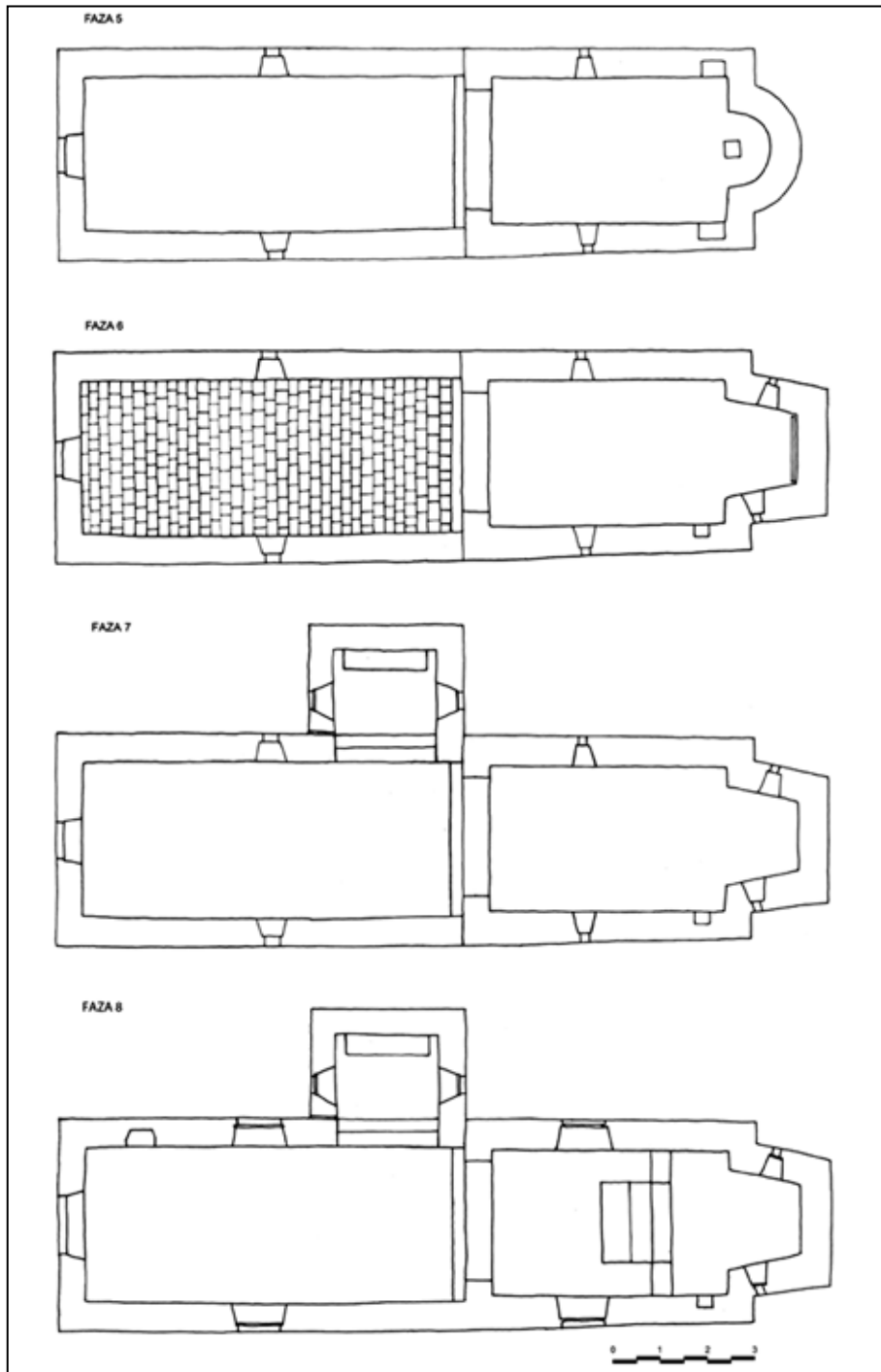
Poslovi na uspostavljanju južnog zida predstavljaju u mnogome originalnu ideju⁹ budući da su omogućili očuvanje i prezentaciju svih površina fresko-slikarstva kao i dalje trajanje sačuvanih djelova najstarije građevine.

Obradom zidova i podova, otkrivanjem i prezentacijom originalnog fresko-slikarstva kao i oltarske pale iz 19. vijeka, studijom novog kamenog i drvenog namještaja po uzoru na starija rješenja - u crkvi sv. Ivana očuvana je, uprkos prekidu koji je dugo trajao, nota ljepote koju u sebi nose samo stari hramovi.

⁹ Vraćanje djelova srušenog južnog zida na njihovo prvobitno mjesto izvedeno je prema zamisli Mira Franovića.

Crteži prostornog razvoja crkve sv. Ivana, Bogišći

Crteži prostornog razvoja crkve sv. Ivana, Bogišići

Sl. 1. Crkva sv. Ivana - oštećenja od zemljotresa

Sl. 2. Unutrašnjost crkve, prije početka radova (april 2004. g.)

Sl. 3. Kapela sv. Luke, prije početka radova

Sl. 4. Pogled na unutrašnjost crkve u toku arhitektonskih i arheoloških istraživanja

Sl. 5. Prvobitna polukružna apsida crkve

Sl. 6. Srušeni južni zid crkve

Sl. 7. Pogled sa sjeveroistoka, u toku radova

Sl. 8. Sjeverni zid, u toku istraživanja

Sl. 9. Namještanje dijela srušenog južnog zida

Sl. 10. Pogled sa jugoistoka u toku radova na pokrivanju krova

Sl. 11. Pogled sa jugoistoka, u toku radova

Sl. 12. Pogled sa sjeverne strane, u toku radova

Sl. 13. Pogled sa jugoistoka, posle radova

Sl. 14. Freske na južnom zidu, posle radova

Sl. 15. Unutrašnjost crkve posle radova

Sl. 16. Izgled južnog zida nakon restauracije

Zorica Čubrović

ST. IVAN'S CHURCH, BOGIŠIĆI

Summary

The complex chronology of the construction of St. Ivan's Church in Bogišići (Krtote, Tivat) was revealed by the architectural, archaeological and painting-conservation research undertaken during the year 2004. These research works preceded the recovery and restoration works on this building which suffered damage in the earthquake of 1979.

The attention of the professional public was attracted by St. Ivan's Church in Bogišići soon after the earthquake, following the discovery of the frescos on a part of the destroyed southern wall. On that occasion, under a subsequent layer of plaster appeared older wall paintings whose examination was continued 2.5 decades after their discovery. The study of fresco paintings went on parallel with archaeological and architectural research of this single-nave building erected on the eastern part of Bogišići, on the top of the hill, marked by a prehistoric tumulus.

The results of the undertaken research together with the studied archival data from the Episcopal Archives in Kotor disclose the intensity of events connected to the past of St. Ivan's Church. Historic changes that occurred during the centuries on the coast of the Tivat Bay and in the entire Boka Kotorska Bay were reflected in numerous reconstructions undertaken on this building.

The Church was, assertedly, erected in the 15th or early 16th century as a single-nave construction with semicircular apse. In the next phase its interior was painted in fresco technique. After being destroyed in the disastrous earthquake of 1667, the Church was renovated in the dimensions of the previous building, but as the painting and iconographic entirety was impaired due to damage, the frescos were after the renovation covered with whitewash. In the following stage the Church was extended westward, where a porch was built above the burial mound, with the roof lower than the roof of the Church. Within the rebuilding that followed this one, the walls of the porch were heightened and equalized to the Church walls, while a vault was constructed above the area of the porch. In this stage the area of the former porch was connected to the Church into one whole.

In the following stage, in the late 18th century, or not later than 1838, the semicircular apse was substituted by a trapezoidal one, and its area vaulted with a stone vault. In the stage before the latest one, a side chapel was added on the northern side and in the most recent intervention, in the late 19th century, the eastern part of the Church was reshaped by locating the altar against the newly built wall which separated the nave from the sacristy located in the eastern part of the trapezoidal apse.

The establishment of a relative chronology of construction together with the results of archival research enable manifold appraisal of the past of St. Ivan's Church, while the applied methodical principles in the restoration, as well as careful work, helped to keep and emphasize its complex and stratified structure in the greatest possible measure.